

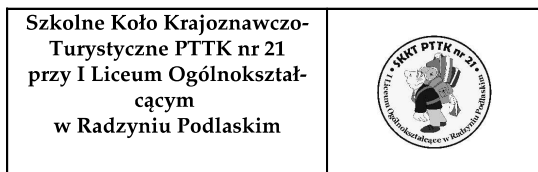
Robert Mazurek

## Miejsca pamięci narodowej w Radzynie Podlaskim

**P**oniższa praca dokumentuje Miejsca Pamięci Narodowej w Radzynie Podlaskim. Powstała pod kierunkiem druha Mieczysława Stagrowskiego – założyciela Szczepu Harcerskiego „Węzeł”, wieloletniego nauczyciela języka łacińskiego w radzyńskim Liceum Ogólnokształcącym, autora pierwszego turystycznego informatora o Radzynie Podlaskim. Praca powstała najprawdopodobniej pod koniec lat osiemdziesiątych XX w. Z tego powodu brakuje nam w niej omówienia tych wszystkich miejsc pamięci, które związane są ze zbrodniami władzy komunistycznej dokonanymi w trakcie sowietyzacji kraju od 1944 r., zaś w narracji odnajdujemy stylistykę obowiązującą w okresie materializmu historycznego, np. „wyzwolenie” przez Armię Czerwoną, czy „utrwalanie władzy ludowej”. Współautorami pracy są Janina Banach, Maria Kojtych oraz Lidia Chinek.

Materiał, który mamy przyjemność zaprezentować, pochodzi ze zbiorów Szkolnego Koła Krajoznawczo-Turystycznego PTTK nr 21 działającego przy I Liceum Ogólnokształcącym w Radzynie Podlaskim. Koło powstało 17 września 1975 r. i jest kontynuatorem ruchu krajoznawczego, który w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych, do początku lat siedemdziesiątych był realizowany przez Szczep Harcerski „Węzeł”. Od 1 września 2004 r. opiekę nad SKKT PTTK nr 21 sprawuje wyżej podpisany. 15 lutego 2009 r. w strukturze Koła rozpoczęła funkcjonowanie Szkolna Pracownia Krajoznawcza. Zajmuje ona trzy skromne pomieszczenia po byłej ciemni fotograficznej, gdzie wcześniej wiele cennych materiałów i dokumentów przechowywał Oddział PTTK w Radzynie Podlaskim. Miejsce, w którym były one archiwizowane, stanowiła komórka, przesiąknięta wilgocią i grzybem. Podjęte przez nas działania pozwoliły na uratowanie większości zgromadzonych tam rzeczy. Po przekazaniu ich SKKT stano-

wią one nieocenione bogactwo naszej Pracowni, które – mam nadzieję – jeszcze nie raz będziemy mogli zaprezentować na łamach „Radzyńskiego Rocznika Humanistycznego”.



Miejsko-Gminny  
Obywatelski Komitet Opiek  
n. Miejscami Pamięci Narodowej  
w Radzynie Podlaskim

N i e c h   p a m i e ć   o   n i c h  
n i e   z a g i n i e

Miejsca Pamięci Narodowej w Radzynie P.

## Miejsca pamięci narodowej

. Vae victis! Biada zwyciężonym! taki okrzyk rozlegał się, gdy w starożytności padały zdobyte miasta; n a s z e zaś pokolenie - zwracając się myślą do bohaterów, którzy albo padli w walce albo oddali życie w więzieniach gestapo, w obozach koncentracyjnych, w niezliczonych egzekucjach ulicznych - mówi z czcią: GLORIA VICTIS! Chwała pokonanym!

Miejsca Walki i Męczeństwa Narodu Polskiego nazywamy po prostu Miejscami Pamięci Narodowej; są one oznakowane popularnymi już symbolami dwu mieczów grunwaldzkich oraz płonącym zniczem; otoczone społeczną pamięcią i opieką, którą ofiarują wybranym przez siebie Miejscom lub obiektom zakłady pracy, szkoły, organizacje społeczne. - Sprawowanie takiej opieki przynosi im chlubę.

Miasto i Gmina Radzyń mają 8 takich zarejestrowanych Miejsc, wśród nich i pamiątki historyczne i zwykłe groby żołnierskie, a także pamiątkowe tablice ku czci poległych lub pomordowanych bojowników. - Są to:

- Piwnice w niewielkim lecz murowanym budynku przy ul. Warszawskiej 5-A, stanowiącym przed wojną areszt miejski zamieniony przez gestapo na więzienie; opiekę społeczną sprawuje p. Franciszka Kostecka, mieszkanka tego domu, która sama była przez pewien czas więziona w tych piwnicach;
- Miejsce straceń wyprowadzanych z owych piwnic więźniów gestapo, rozstrzeliwanych w pobliżu nad rzeczką Biażką na terenie obecnego osiedla Bulwary. - Opiekę społeczną sprawuje osiedlowy Klub Seniora PTTK przez odznaczonych odznaką Opiekuna Miejsc Pamięci pp. Stefanę i Wiktora Radeckich
- Miejsce stracenia grupy harcerzy w lesie wsi Sitno, 4 km. Miejsce oznakowane i upamiętnione znajduje się pod opieką drużyny harcerskiej przy szkole podst. w Paszkach D. z nauczycielką p. Zofią Rola.
- Mogiła zbiorowa /kwatery/ żołnierzy polskich poległych w 1939 i 1944 roku, na cmentarzu paraf. - Znajduje się pod opieką Jednostki Wojsk. w Radzynie i młodzieży szkoły podstawowej nr 2.
- Mogiła zbiorowa /kwatery/ żołnierzy radzieckich poległych w walkach o wyzwolenie Radzyna w 1944 r. - Znajduje się pod opieką społ. Jednostki Wojskowej oraz młodzieży Liceum z z-cą dyrektora Tadeuszem Pietrasem.



- Mogiła Powstańców 1863 roku przy ul. Bohaterów Powstania Stycz. opatrzona tabliczką z nazwiskami, pod opieką Szkoły Podst. Nr 1 reprezentowanej przez nauczycielkę p. Marię Kojtych;
- Pomnik Ofiar wojny na Placu Wolności, pod opieką szczepu harc. przy Szkole nr 1, z nauczycielką tej szkoły i szczepową harc. p. Janiną Banach;
- Miejsce zbrodni hitlerowskiej w Płudach, gdzie zginęła grupa osób dorosłych z trojgiem nieletnich dzieci 6 maja 1943 roku. Miejsce pod społeczną opieką harcerzy z Liceum Ogóln. z nauczycielką, podharcemistrzynią Marią Kubiszyn.
- Poza tym tablica pamiątkowa ku czci poległych lub zabitych nauczycieli na ścianie Domu Nauczycielskiego, oraz tablica na budynku MO z trwałym zniciem ku czci poległych funkcjonariuszy MO i SB w walkach o utrwalenie władzy ludowej.

Społeczną opiekę nad Miejscami Pamięci reprezentuje Miejsko-Gminny Obywatelski Komitet składający się z przedstawicieli wymienionych szkół i organizacji społ. oraz zaproszonych indywidualnie osób; działalnością Komitetu Opieki kieruje prezydium w składzie: przewodniczący prof. Mieczysław Stągrowski, sekretarz Zofia Dymicka /PTTK/, Kazimierz Domański /PZPR/, Mirosław Witkowski /Urząd Miasta/, Maria Kojtych /Szkoła Podst./.

Siedzibą Komitetu jest biuro Zarządu Oddziału PTTK.

Otarczenie opieką Miejsc Pamięci Narodowej jest obowiązkiem społeczeństwa, jest wyrazem jego kultury i patriotyzmu. Polecamy tę opiekę szczególnie młodzieży: szkolnej i pracującej a także d z i e c i o m . Oczywiście takie poszanowanie winniśmy okazywać MIEJSCOM PAMIĘCI, gdziekolwiek się znajdują; może są one wyrazem pamięci o naszych bliskich, kolegach, znajomych?

Mieczysław Stągrowski

Pomnik projektował i wykonał w 1971 roku artysta plastyk Sławomir Mieleczko z Pracowni Sztuk Plastycznych w Lublinie. - Decyzją Rady Ochrony Pomników Walki i Męczeństwa w Warszawie został przekazany pod opiekę harcerzom ze Szkoły Podstawowej Nr 1 w Radzynie Podl.

Radzyna leżała na szlaku cofających się w walce żołnierzy polskich we wrześniu 1939 roku.

W 1944 r. miasto zostało dwukrotnie zbombardowane przez lotnictwo hitlerowskie i w gruzach legło ponad 60% budynków. W czasie okupacji zginęło ponad 3500 mieszkańców, co stanowi ponad 50% ich ogólnej liczby. W dniu 5 lipca 1940 r. gestapo dokonało egzekucji 15 radzyńskich harcerzy za przynależność do ruchu oporu.

Radzyna była siedzibą gestapo, które prowadziło swą zbrodniczą działalność przez cały okres okupacji. Obok wielu patriotów rozstrzelanych na miejscu, część aresztowanych wywożono do Oświęcimia, na Majdanek i do Lubelskiego Zamku. Wrócili tylko nieliczni. Wymordowano wszystkich radzyńskich Żydów. W Radzynie znalazło schronienie i pomoc wiele setek polskich rodzin wysiedlonych przez okupanta z terenów polskich przyłączonych do Rzeszy. Pod tym względem Radzyna znajdowała się na pierwszym miejscu w byłym województwie lubelskim.

Tu w roku 1944 formowały się pułki II Armii Wojska Polskiego, które pod dowództwem generała Karola Świerczewskiego ruszyły na front. W kwietniu forsowały Nysę i brały udział w ostatnich walkach II wojny światowej na terenie Niemiec i Czechosłowacji. - Wśród żołnierzy II Armii było wielu radzyńców. - Wzniesiony w Radzynie pomnik upamiętnia te wydarzenia i bohaterstwo mieszkańców Radzyna. Znajduje się pod stałą opieką harcerzy i zuchów ze szczytu „Więź” im. R. Traugutta przy Szkole Podstawowej Nr 1. -

Tu odbywają się wszystkie radzyńskie manifestacje patriotyczne

./.

Niechaj ludzie tylko jedno pamiętają o nas,  
żeśmy padli za wolność,  
aby była prawem.



a wśród nich otwarte „godziny wychowawcze” organizowane przez młodzież i dla młodzieży ze Szkoły Podstawowej nr 1, dla uczniów szkół ponadpodstawowych i dla społeczeństwa w każdą rocznicę zakończenia II wojny światowej w Radzynie i w Europie.

Szkoła umieściła na swym sztandarze hasło:

„Zwycięstwo ojców utrwalamy nauką i pracą” -  
i realizuje je w procesie dydaktycznym i wychowawczym.

Na Pomniku od strony wschodniej widnieje napis:

„Wieczna cześć i chwała bohaterom walk o wolność” -

a od strony zachodniej:

„Niechaj ludzie tylko jedno pamiętają o nas, żeśmy padli za wolność, aby była prawem”.

Janina Banach

Na cmentarzu w Radzynie Podlaskim tuż przy głównej bramie stoi nad grobem pomnik a na nim płyta z białego marmuru z wyrytymi 14 nazwiskami. Grób jest opesany również białym marmurowym krawężnikiem, i zawsze bardzo starannie utrzymany, pełen dowodów pamięci. Jest to grób harcerzy i kilku innych osób rozstrzelanych przez gestapo dnia 5 lipca 1940 roku za przynależność i działalność w podziemnej organizacji polskiego ruchu oporu.

W odległym o 4,5 km od Radzyna lesie wsi Sitno, leżącym przy t.zw. szosie kockiej /szosa Lublin - Radzyń/ znajduje się mogiła o powierzchni /obecnie/ kilkunastu metrów kwadratowych, otoczona niskim płotkiem z kantówki; u szczytu mogiły rodziny pomordowanych ustawiły duży brzoźowy krzyż. - Jest to miejsce, gdzie zostali rozstrzelani i pogrzebani harcerze spoczywający dziś na radzyńskim cmentarzu.

„NIECH PAMIĘĆ O NICH NIE ZAGINIE”

Na podstawie zebranych informacji można ustalić następujący przebieg wydarzeń:

Po klęsce wresniowej drużyna starszych harcerzy z Radzyna po komendą harcmistrza Stefana Lisowskiego zorganizowała się do działania w podziemiu już w jesieni 1939 roku. Lisowski, komendant hufca harc. bym nauczycielem miejscowej szkoły powszechnej. W jego grupie znalazł się konfident gestapo niejaki Czachowski, uczeń gimnazjum radzyńskiego, syn geometry mieszkającego na stacji kolejowej Bedlno /dziś Radzyń Podlaski/. Wydał on kolegów w ręce gestapo, które w czerwcu aresztowało Lisowskiego i grupę harcerzy z Radzyna oraz z Łukowa. Jeden z harcerzy, drużynowy Makosz, w czasie aresztowania kolegów schronił się właśnie do Czachowskiego, który sprowadza gestapo, i Makosz dostaje się w ręce Niemców. Po kilkunastu dniach pobytu w d.areszcie miejskim zamienionym na więzienie gestapo /obecnie domek przy ul. Warszawskiej 5-A/ cała grupa została rozstrzelana w lesie wsi Sitno, a mogiła zrównana z ziemią.

Ekshumacja. Szczątki Stefana Lisowskiego na dnia dołu



Na cmentarzu radzyńskim.



Ekshumacja harcerzy w lesie wsi Sitno, 1946.  
Rodziny usiłują rozpoznać sześcaki swoich bliskich



Nazwiska ofiar zostały jednak ustalone; wyostał je z kartoteki gestapo - oczywiście ryzykując życiem - polski policjant powołany /wraz z całą z.zw . granatową policją/ do służby przez Niemców. Nazwiska zamordowanych zakopał w butelce, a po wyzwoleniu zawiadomił PCK, niektóre rodziny oraz piszącego te słowa hufcowego harcerzy, udzielając zarazem drobnych informacji o przebiegu egzekucji, był bowiem wyznaczony do eskortowania skazanych. - Po przybyciu na miejsce Niemcy polecieli policjantowi pozostać w samochodzie, sami wyprowadzili skazanych do wykopanego w pobliżu dołu. Pierwszy został zastrzelony Stefan Lisowski. Istotnie podczas ekshumacji ciało jego zostało, zgodnie z informacją znalezione na samym dole, i dzięki temu łatwo zidentyfikowane.

W jesieni 1946 roku dokonano ekshumacji zamordowanych i przy manifestacyjnym udziale społeczeństwa, władz przeniesiono zwłoki na cmentarz, a miejsce stracenia zabezpieczono i otoczono opieką.

#### Nazwiska rozstrzelanych w lesie wsi Sitno:

1. Michał Stefan Lisowski, harcmistrz ZHP, komendant hufca harc. na powiat radzyński, nauczyciel
2. Cyranek Ludwik ze Stoczka k. Czemiernik
3. Janczara Piotr, ppor. rez. z Radzyna
4. Kopias Feliks, Chorąży WP z Łukowa
5. Kamiński Józef, drużynowy harcerzy z Radzyna
6. Maj Zdzisław, drużynowy harcerzy z Radzyna
7. Pietrzyk Zygmunt
8. Popławski Jan z Kąkolewnicy
9. Pucek Jan z Kąkolewnicy
10. Rosiński Stanisław z Kąkolewnicy
11. Skubisz Piotr ze Stoczka k. Czemiernik
12. Stroupe Marjan z Radzyna
13. Strzelecki Stanisław z Łukowa
14. Makosz Roman, drużynowy harcerzy z Radzyna
15. Bozoki Aleksander - pochowany w Lubartowie.

M. Stagrowski



## Piwnice więzienia gestapo

Po wkroczeniu Niemców do Radzyna w jesieni 1939 r. dotychczasowy areszt miejski został zamieniony na więzienie gestapo. Ten parterowy murowany domek zajęty dziś przez kilka skromnych rodzin lokatorskich nosi obecnie nr 5-A przy ulicy Warszawskiej. Dość wysokie pomieszczenia piwniczne zaopatrzone w masywne drzwi z zachowanym więziennym małym okienkiem „judaszem” noszą na otynkowanych ścianach liczne podpisy więźniów wydrapane ostrym narzędziem, niekiedy z dramatycznym lub pobożnym westchnieniem.

Więźniów, których zwożono także z sąsiednich powiatów, ze względu na szczupłość miejsca albo odsyłano do obozów koncentracyjnych, wielu na Majdanek lub na Zamek Lubelski, a l b o rozstrzeliwano na miejscu, kilkadziesiąt metrów od więzienia, na terenie ubogich ogródków mieszczańskich, gdzie obecnie znajduje się osiedle spółdzielni mieszkaniowej „Bulwary”. - Tylko pierwsza egzekucja grupy harcerzy rozstrzelanych w lesie wsi Sitno odbyła się poza obrębem więzienia; więźniów rozstrzeliwano również na żydowskim cmentarzu /kirkucie/ przy ul. Lubelskiej.

Gdy w latach 60-tych wznoszono Osiedle, koparki wydobływały z ziemi ludzkie szczątki zakopywane przez Niemców byle jak. - Mieszkańcy uczcili pamięć ofiar umieszczając pamiątkowy głaz oraz tabliczki z napisami i emblematami Miejsc Pamięci Narodowej. Zagospodarowane i otoczone zielenią Miejsce tworzy razem z pobliskim otablicowanym b. więzieniem gestapo jedną pamiątkową całość.

Przy ul. Warszawskiej oraz Lubelskiej ustawiono oznakowania Miejsc Pamięci z podaniem odległości: 100, 150 metrów.-

M. S.

Stoja od lewej:

Stanisława Kirsch-Dzierwa,  
Przewodn. M.-Gm. Rady PRON

Stanisław G d a l a,  
I Sekretarz M.-Gm. Komitetu PZPR

Mirosław Olszewski,  
Prezes Zarządu Sp-ni Mieszkaniowej

Bolesław Karczmarz,  
K o m b a t a n t

Mieczysław Stagrowski,  
Przewodn. M.-Gm. Komitetu Opieki nad Miejscami  
Pamięci Narodowej

O d s ł o n i ę c i e

Tabl. pamiątkowej na budynku d.więzienia gestapo



Odsłonięcie  
Tabl. pamiątkowej na budynku d.więzienia gestapo







## M o g i ł a P O W S T A N C Ó W S T Y C Z N I O W Y C H

Mogiła Powstańców Styczniowych 1863 roku znajduje się przy ulicy ich imienia /boczna Międzyrzeckiej /, a zostali w niej pochowani uczestnicy potyczki stoczonej dnia 22 stycznia 1863 roku między mieszkańcami Radzynia i okolicznej szlachty, a wojskami carskimi z radzyńskiego garnizonu.

Potyczka, której organizatorem i dowódcą był Bronisław DESKUR zakończyła się klęską powstańców.

Wśród poległych za wolność byli:

Pyrkosz Marcin lat 37, dowódca grupy,  
Drewnowski Stefan lat 27,  
Krasowski Rajmund lat 25,  
Motyczyński Karol lat 38  
- i inni nieznan.

Obecnie Mogiła Powstańców jest jednym z wielu miejsc pamięci narodowej w Radzynie, a społeczną opiekę nad nią sprawują uczniowie Szkoły Podstawowej Nr 1, która nosi imię Bohaterów Powstania.-

Maria Kojtych









### Mogiły żołnierskie na cmentarzu

W walkach o wyzwolenie samego Radzyna dnia 23 lipca 1944 r. oraz jego okolic poległo w latach 1944-45 /573/ żołnierzy Armii Radzieckiej. Pierwszych poległych złożono w parku pałacowym na osi ściany frontowej Orenżerii powyżej głównej alejki. Do kilku pierwszych mogił dołączono później kilka innych, m.in. poległego lotnika i na jego mogile ustawiono śmigło samolotowe.

W 1946 i 47 roku prowadzono w całym kraju akcję ekshumacji poległych lub zabitych i wówczas - u schyłku lata 1947 roku przeniesiono ceremonialnie szczątki poległych z parku na miejscowy cmentarz. Wraz z wieloma innymi poległymi złożono ich w zbiorowej mogile równo ległe do muru cmentarnego na prawo od bramy cmentarnej. Obie te mogiły tworzą dwie kwatery otoczone niskim płotkiem i oznakowane tablicami z napisem: „Żołnierze Armii Czerwonej polegli na polu Chwały w latach 1944-45”. - Obok tablice zawierające 18 i 22 nazwiska w kwaterze „A” oraz 22 i 28 nazwisk w kwaterze „B”.

Te zbiorowe mogiły pozostają pod społeczną opieką młodzieży Liceum Ogóln. oraz miejscowej Jednostki Wojskowej.

Po drugiej stronie bramy, na lewo od wejścia, bezpośrednio wzdłuż muru znajdują się również 2 kwatery oznaczone tablicami z napisem: „Zbiorowa mogiła żołnierzy Wojska Polskiego”. Spoczywają tu żołnierze, którzy albo polegli w Bitwie pod Kockiem, albo ciężko ranni zmarli w radzyńskim szpitalu. Owcześny Ordynator szpitala, znany lekarz dr Stanisław Gruszecki ubolewał później publicznie, iż nie miał wówczas penicyliny, której wynalazek nastąpił później, a która mogła wielu żołnierzom uratować życie.

Tymi mogiłami opiekuje się Szkoła Podstawowa Nr 2.

### Zbrodnia hitlerowska w Płudach k. Radzyna

Informacji udzieliła p. Janina Miturowa zamieszkała we wsi Płudy, której całą rodzinę rozstrzelano w 1943 r.

W 1942 r. zostali zesłani do obozu w Oświęcimiu jej brat Jan Pawlina i szwagier Aleksander Gomółka a to na skutek donosu, że należą do partyzantki. W oddziale partyzanckim pozostała mimo to jej siostra, dwudziestoletnia Kasia Pawlinówna i brat Bronisław Pawlina. Niemcy wiedzieli o tym, dlatego „opiekowali się” ich domem, często przeprowadzali reizje.

26 maja 1943 r. o czwartej rano otoczyli dom. Znow ten „ktoś” doniósł im, że Broniek jest w domu. Broniek jednak odszedł jeszcze wczoraj, ale tego samego dnia przyszła Kasia wraz ze swoim chłopcem, też z partyzantki, Józefem Piekarskim z Branicy. Dom jeszcze spał, tylko jedna kobieta brała wodę. Zdążyła zamknąć drzwi, wszyscy się obudzili. Niemcy wywalili drzwi, Józef Piekarski usiłował się bronić, został ranny. Kasię, która chciała uciekać, schwytano.

Przed domem ustawili całą rodzinę:  
Apolonię Gomółkową z synkiem Bogusiem, 1 rok,  
Sabinę Pswlinową z 5-letnim Wiesiem i 2-letnią Tereską,  
Kasię ~~Pawlinównę~~ Pawlinównę oraz Józefa Piekarskiego.

Akcją kierował Dykow, gestapowiec, postrach okolicy, pochodzący spod Radzyna.

Pozhowano ich wszystkich pod lasem.- 12 marca 1948 r.  
ekshumacji zwłok na radzyński cmentarz dokonała właśnie p. Janina Pawlina-Miturowa. -

Rozmowę przeprowadziła  
Lidia Chinek z Płudów.